

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Директор Інституту народознавства
Національної академії наук України

акад. С.П. Павлюк

“4” вересня 2020 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

рівень освіти	<u>третій (освітньо-науковий) рівень</u>
галузь знань	<u>03 Гуманітарні науки</u> <i>(шифр і назва галузі знань)</i>
напрямок підготовки	<u>доктор філософії</u>
спеціальність	<u>032 – історія та археологія</u> <i>(шифр і назва спеціальності)</i>
вид дисципліни	<u>За вибором</u> <i>(обов'язкова/за вибором)</i>
відділ	<u>історичної етнології</u> <i>(назва відділу)</i>

Робоча програма дисципліни вільного вибору “**Антропологічний склад українського народу**” для аспірантів за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Розробник: **Сегеда Сергій Петрович** – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства Національної академії наук України

Робоча програма затверджена на засіданні відділу історичної етнології

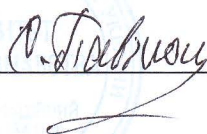
Протокол № 6 від “12” серпня 2020 р.

В.о. завідувача відділу історичної етнології

“2” вересня 2020 р. (с.н.с. Демчук М.О.)

Схвалено Вченою радою Інституту народознавства НАН України

Протокол № 7 від “3” вересня 2020 р.

“4” вересня 2020 р. Голова (акад. Павлюк С.П.)

**1. Опис навчальної дисципліни
«Антропологічний склад українського народу»**

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 03 – гуманітарні науки (шифр і назва)	Дисципліна вільного вибору аспіранта
	Спеціальність 032 – історія та археологія (шифр і назва)	
Загальна кількість годин - 150	Спеціалізація: етнологія	Рік підготовки: 2-й
		Семестр IV -й
		Лекції 26 год.
	Науковий ступінь: доктор філософії	Семінари 24 – год.
		Самостійна робота 100 год.
		Вид контролю: іспит

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: 50/100

2. Мета та завдання навчальної дисципліни «Антропологічний склад українського народу»

Метою навчальної дисципліни є ознайомлення аспірантів з результатами досліджень, які стосуються антропологічних ознак українців, що склалися в результаті довготривалих етногенетичних процесів на теренах нашої держави.

Завданнями курсу є отримання слухачами фахових знань з історії вітчизняної антропології і методики досліджень антропологічних (морфо-фізіологічних рис) людей, варіацій соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних ознак на теренах України, локальних антропологічних комплексів, які виокремлюються серед українців за підсумками комплексного аналізу, їх місця на антропологічній мапі Євразії, ступеню спорідненості давньої та сучасної людності Південного Заходу Східної Європи, найдавніших антропологічних витоків українців і основних етапів їх етнічної історії.

Після завершення курсу лекцій, практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Антропологічний склад українського народу» здобувачі ступеня доктора філософії повинні **знати:**

- методи і підходи, що їх застосовують в сучасній антропології для отримання інформації історичного характеру;
- сутність антропологічних концепцій Павла Чубинського, Федора Вовка, Яна Чекановського, Ростислава Єндика, Тетяни Алексеєвої, Василя Дяченка тощо;
- найновіші досягнення вітчизняної антропології і фахову літературу останніх десятиліть;
- антропологічний склад українського народу за комплексом морфо-фізіологічних характеристик і місце українців на антропологічній мапі Євразії;
- локальні антропологічні варіанти на етнічній території українського народу;
- антропологічні особливості представників етнографічних груп українського народу;
- генетичні витоки українців і основні етапи їх антропологічної історії.

Передбачається, що в кінцевому результаті аспіранти-історики, археологи та етнологи будуть **вміти:**

- оперувати основними термінами та поняттями етнічної антропології;
- застосовувати антропологічні дані в процесі етнологічних досліджень;
- визначати основні морфологічні компоненти, за участю яких сформувався антропологічний склад українського народу;

- знаходити і аналізувати витоки антропологічних особливостей населення основних історико-етнографічних регіонів України.
- порівнювати антропологічні риси українців, національних меншин України та народів сусідніх держав.

3. Програма навчальної дисципліни «Антропологічний склад українського народу»

Навчально-тематичний план лекцій, семінарських занять і самостійної роботи

Теми	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Вступ до проблематики. Антропологічний склад етносу як відображення його етногенезу та етнічної історії	2	2	8
2.	Постаті та інституції вітчизняної антропології	4	4	18
3.	Антропометричні та антропоскопічні ознаки людності України	4	2	12
4.	Гематологічні маркери українців	2	2	8
5.	Одонтологічний тип українського народу. Витоки сучасних характеристик в світлі палеоантропологічних даних	2	2	10
6.	Дерматогліфічні ознаки українців	2	2	6

7.	Антропологічне районування України за комплексом ознак. Ступінь антропологічної спорідненості населення різних регіонів	4	4	20
8.	Місце українців на антропологічній мапі Європи	2	2	8
9.	Походження українського народу в світлі даних антропології	4	4	12
Всього годин за семестр		26	24	100

Тема 1. Вступ до проблематики. Антропологічний склад етносу як відображення його етногенезу та етнічної історії

Антропологічні дані як джерело етногенетичної інформації. Морфофізіологічні ознаки, що застосовуються в сучасній антропології. Традиційні і новітні методи аналізу антропологічних джерел.

Тема 2. Постаті та інституції вітчизняної антропології

Зародження антропологічних знань в Україні. Внесок Павла Чубинського в антропологічні дослідження українського народу. Федір Вовк – засновник вітчизняної антропології. Антропологічна діяльність співробітників Кабінету (Музею) антропології ім. Хв. Вовка ВУАН і членів Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Ростислав Єндик як послідовник «львівської антропологічної школи» Яна Чекановського. Антропологічні дослідження в Україні в повоєнний час. Група антропології відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР. Сектор палеоантропології і відділ біоархеології Інституту археології НАНУ.

Тема 3. Антропометричні та антропоскопічні ознаки людності України

Варіації провідних антропометричних (зріст, форма голови, діаметри обличчя тощо) і антропоскопічних (колір волосся і очей, форма носа, розвиток третинного волосяного покриву тощо) на теренах України. Локальні соматологічні варіанти (поліський, волинський, карпатський, центральноукраїнський, прутський, степовий та ін.), що виокремлюються за підсумками досліджень Української антропологічної експедиції під

керівництвом Василя Дяченка. Ступінь антропологічної однорідності і відмінностей українців різних регіонів.

Тема 4. Гематологічні маркери українців

Гематологічні дослідження другої пол. 1960 – поч. 1970-х рр. під керівництвом Єлизавети Данилової. Варіації еритроцитарних антигенів крові системи АВО. Гено-географічні області України (центральноукраїнська, поліська, деснянська, південно-східна), що входять до східноєвропейської гематологічної зони. Карпатська гено-географічна область України як локальний варіант північнобалкансько-карпатської гематологічної зони Європи.

Тема 5. Одонтологічний тип українського народу. Витоки сучасних характеристик в світлі палеоантропологічних даних

Одонтологічні дослідження українців під керівництвом Сергія Сегеди. Варіації провідних одонтологічних ознак (лопатоподібних форм верхніх медіальних різців, чотиригорбикових перших нижніх молярів, дистального гребеня тригоніда, колінчататої складки метаконіда тощо) на теренах України. Локальні одонтологічні варіанти (північно-західний матуризований, північний грацильний, карпатський, північно-східний грацильний). Місце українців в системі європейських одонтологічних типів Євразії. Витоки одонтологічних рис українського народу в світлі палеоантропологічних даних.

Тема 6. Дерматогліфічні маркери українців

Міжгрупова мінливість провідних дерматогліфічних ознак (дельтового індекса, індекса Каммінса, осьового карпального трирадіуса t , узорів на гіпотенарі, міжпальцевих додаткових узорів) на теренах України. Локальні дерматогліфічні комплекси (північний, центральний, південний). Загальна дерматогліфічна оцінка українців на тлі інших етнічних груп Євразії.

Тема 7. Антропологічне районування України за комплексом ознак. Ступінь антропологічної спорідненості населення різних регіонів

Антропологічна диференціація населення України за комплексом соматологічних, гематологічних, одонтологічних та дерматогліфічних ознак. Специфічні антропологічні риси українців північної, центральної, карпатської та південної зон. Вплив балтського та фінського компонентів на формування морфо-фізіологічних характеристик поліщуків Лівобережного та Правобережного Полісся. Тюркський антропологічний компонент в Середній Наддніпрянщині і степовій зоні України. Фракійський складник антропологічного типу карпатоукраїнців. Ступінь антропологічної спорідненості українців в порівнянні з іншими народами Європи.

Тема 8. Місце українців на антропологічній мапі Європи

Українці як представники дніпровсько-карпатської групи популяції. Проміжне становище дніпровсько-карпатських антропологічних варіантів між північними та південними європеїдами. Роль південноєвропеїдного компонента у формуванні антропологічних характеристик українського народу.

Тема 9. Походження українського народу в світлі даних антропології

Найдавніші витоки фізичних рис українців в світлі даних палеоантропології. Взаємодія північно- і південноєвропеїдного антропологічних компонентів на теренах України в попередні історичні епохи та наслідки цього процесу. Ступінь антропологічної спорідненості середньовічної та сучасної людності України. Наукова неспроможність «теорій» про повну заміну населення Середньої Наддніпряниці після татаро-монгольської навали. Співвідношення результатів антропологічних досліджень та молекулярно-генетичних досліджень українського народу.

4. Методи контролю знань

У процесі викладання дисципліни “Етнічна історія України в світлі даних антропології” використовуються методи поточного та підсумкового контролю рівня знань слухачів.

Поточний контроль передбачає:

- ✓ контроль за систематичністю відвідування й активністю слухачів під час лекційних занять;
- ✓ контроль за активністю роботи аспірантів під час семінарських занять;
- ✓ контроль за виконанням завдань для самостійного опрацювання поза межами аудиторних занять;
- ✓ контроль за рівнем засвоєння та творчого опрацювання матеріалу навчальної дисципліни у вигляді індивідуальних завдань.

Підсумковий контроль знань аспірантів здійснюється в кінці семестру у формі письмового екзамену.

При виведенні загальної оцінки беруться до уваги результати поточного, та підсумкового контролю.

5. Розподіл балів контролю знань аспірантів

Поточне тестування та самостійна робота							Підсумковий тест (екзамен)	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	50	100
6	6	7	7	8	8	8		

T1, T2 ... T12 – теми навчально-тематичного плану

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	Визначення	За національною шкалою	
			Екзаменаційна оцінка, оцінка з диференційованого заліку	Іспит
90 – 100	A	Відмінно	Відмінно	Зараховано
81-89	B	Дуже добре	Добре	
71-80	C	Добре		
61-70	D	Задовільно	Задовільно	
51-60	E	Достатньо		

6. Рекомендована література

Основна література:

1. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. Київ, 1965
2. Сегеда С. Антропология: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2009
3. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ, 2001

Додаткова література:

1. Алексеев В.П. Происхождение народов Восточной Европы (краниологическое исследование). Москва, 1969.
2. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. Москва, 1973.
3. Бунак В.В. Геногеографические зоны Восточной Европы, выделяемые по факторам крови АБО // Вопросы антропологии, 1969, вып. 32, с. 6 – 28.
4. Вовк Хв. Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1908, Т. 10, с. 6–39.

5. Волков Ф. Антропологические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. Петроград, 1916, с.427 – 454.
6. Вовк Хв. Студії з антропології України / С.П.Сегеда, передне сл., комент., антрополог. терм. Київ, 2010
7. Данилова Е.И. Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа. Київ, 1971.
8. Дяченко В. Не тільки чорнії брови, карії очі (антропологічні типи на етнічній території українського народу) // Віче, 1992, №4, с.114 – 122.
9. Етнічна історія давньої України / Толочко П.П., Д.Н.Козак, Моця О.П., Мурзін В.Ю., Отрощенко В.В., Сегеда С.П. Київ, 2000.
10. Єндик Р. Вступ до расової будови України // Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч.1. Мюнхен, 1949.
11. Колеснікова В.А, Черновол І.В., Яненко А.С. Музей (кабінет) антропології та етнології імені проф. Хв. Вовка. Київ, 2012, 88 с.
12. Петров В. Походження українського народу. Київ, 1992, 19 с.
13. Раковський І., Руденко С. Погляд на антропологічні відносини в українського народу // Збірник математично - природописно - лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1927. Т. XXVI, с. 204 – 214.
14. Руда О. З. Олександр Гаврилович Алешо (1890–1922) – вчений та організатор української науки. Київ, 2010. 164 с.
15. Сегеда С.П. Украинцы // Этническая одонтология СССР. Москва, 1979. С. 32 – 47.
16. Сегеда С. Антропологічна спадщина Ф.Вовка в світлі сучасних наукових даних // Федір Вовк. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994, с. 55 – 74.
17. Сегеда С.П. Антропологічні особливості людності Українського Полісся // Древліани. Вип. 1. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996, с. 83 – 96.
18. Сегеда С. Антропологічний склад українців Східних Карпат // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4 т. / Гол. ред. і кер пр. С.Павлюк. Львів, 1999. Т.1: Археологія та антропологія, с. 461 – 482.
19. Сегеда С.П. Антропологічний склад давнього населення України: етногенетичні аспекти. В кн.: Етнічна історія давньої України / Толочко П.П., Д.Н.Козак, Моця О.П., Мурзін В.Ю., Отрощенко В.В., Сегеда С.П. Київ, 2000, с. 242 – 276.
20. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: новий погляд // Народна творчість та етнографія, 2001, № 5 – 6, с. 94 – 103.
21. Сегеда С. Антропологічні особливості українців (Аналіз концепції Ф.Вовка) // Вісник НАН України, 2003, № 12, с. 20 – 28.
22. Сегеда С. Найдавніші історичні витoki слов'янства за даними антропології // Народна творчість і етнографія, 2005, № 6, с.18 – 23.
23. Сегеда С. Павло Чубинський в історії української антропології //

Відлуння віків, 2009, № 1 (11), с. 55 – 57.

24. Сегеда С. Василь Дяченко в історії української антропології // Університет, 2010, № 1, с. 79 – 85.

25. Сегеда С. У пошуках предків. Антропологія та етнічна історія України. Київ, 2012.

26. Сегеда С. Ростислав Єндик як представник львівської антропологічної школи // Spheres of Cultures, Lublin, 2018, volum XVII, с. 302 – 310.

27. Старовойтова Р.А. Этническая геногеография Украинской ССР. Київ, 1979.

28. Тарнавський Р. Кафедра етнології Львівського університету. Класичний період: 1910 – 1947. Львів, 2016.

29. Франко О. Ф.Вовк – вчений і громадський діяч. Київ, 2000.

30. Хить Г.Л. Дерматоглифика народов СССР. Москва, 1983.

31. Чорна Л.О. Із когорти повернених імен репресованих українських науковці: Анатолій Зіновійович Носів // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І.Гуржій, А.Г.Морозов та ін. Черкаси, вип. 4, 2011, с. 115 – 117.

32. Чубинский П.П. Труды этнографо - статистической экспедиции в Западно - Русский край. Т.7. Санкт-Петербург, 1872.

33. Этническая одонтология СССР. Москва, 1979.

34. Chekanowski J. Czlowiek w czasie i przestrzeni. Warszawa, 1967.

7. Питання для самоконтролю в процесі самостійної роботи

1. Коли розпочалися антропологічні дослідження українців?

2. Якими були погляди Павла Чубинського на антропологічний склад українського народу?

3. В чому полягає сутність антропологічної концепції Федора Вовка?

4. Якими були основні напрямки Кабінету (Музею) антропології ім. Хв.Вовка?

5. Яких поглядів на антропологічний склад українського народу дотримувався Ростислав Єндик?

6. Які наукові інституції займалися вивченням антропологічного складу українців в повоєнний час?

7. Що відомо про діяльність Української антропологічної експедиції ІМФЕ АН УРСР?

8. Яким був внесок Василя Дяченка в антропологічні дослідження українського народу?

9. Як можна коротко охарактеризувати антропологічний склад українців в світлі даних антропометрії та антропоскопії?

10. Який одонтологічний тип домінує серед українців. Що відомо про про його витоки?

11. Чи дають підстави варіації дерматогліфічних ознак на теренах України для виокремлення локальних варіантів?
12. До якої гематологічної зони Євразії належить людність України?
13. В чому полягають відмінності фізичного типу людності північної, центральної, південної та західної зон груп України?
14. В яких регіонах України простежується вплив балтського, іранського та тюркського морфологічних компонентів?
15. Чи знайшли відображення тюрко-слов'янські контакти середньовічної доби в антропологічному складі українського народу?
16. Як можна охарактеризувати краніологічні особливості українців доби пізнього середньовіччя та ранньомодернового часу ?
17. Яким був антропологічний тип мешканців козацьких містечок Наддніпрянщини?
18. Як можна окреслити місце українців на антропологічній мапі Європи?
19. Чи проводяться антропологічні дослідження українців в наші дні?
20. Чи застосовуються антропологічні дані для висвітлення питань етногенезу та етнічної історії українського народу?